

УДК [159.955:159.07] – 051

Т. В. Бушуєва

ПРОФЕСІЙНА СПЕЦИФІКА ДІАГНОСТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОЛОГА - ПРАКТИКА

Розглядається проблема сутності, характеристик діагностичного мислення психолога. Визначаються особливості діагностичного мислення, обумовлені професійною специфікою діяльності психолога-практика.

Ключові слова: *діагностичне мислення психолога, характеристики діагностичного мислення, об'єкт діагностики, психодіагностичне завдання, результат діагностичного пізнання.*

Постановка проблеми. Сьогодення висуває підвищені вимоги до професійної підготовки сучасного фахівця. Актуальною потребою є підвищення ефективності професійної підготовки психолога-практика.

Невід'ємною складовою професіоналізму психолога є наявність глибоких знань та практичних вмінь здійснення психодіагностичної діяльності. Як підкреслює О.О.Бодальов, майстром в своїй професії можна назвати того психолога, який володіє здатністю глибоко та точно розуміти головні особливості внутрішнього світу іншої людини, оцінити її як особистість, як суб'єкта діяльності та близько до реальності «схопити» її індивідуальну своєрідність [5, 117].

Психодіагностика як вид діяльності практичного психолога визначає успішність протікання інших видів його діяльності – психоконсультавання, психологічної корекції, тощо. Отже, оволодіння психодіагностичною діяльністю є необхідною складовою професійної підготовки майбутніх фахівців до роботи в сфері практичної психології.

Ефективність розв'язання психодіагностичних завдань визначається, в першу чергу, сформованістю діагностичного мислення. Формування діагностичного мислення майбутніх психологів є одним із пріоритетних завдань фахової підготовки до психодіагностичної діяльності.

Проблематика діагностичного мислення привертає увагу науковців. Досліджуються гносеологічні проблеми діагностичного мислення (Авілов М.К., Кротков Є.А. та ін.), особливості діагностичного мислення в різних професійних сферах: медицині (Абаєв Ю.К., Андронов В.П., Білібін О.Ф.,

Бодрова Т.М., Василенко В.Х., Вінокуров В.О., Гіляровський С.А., Долінін В.Л., Кондратьєв В.Г., Лемешев А.Ф., Петленко В.П., Попов О.С., Сирнєв В.М., Старіков П.А., Толочко Л.Н., Урванцев Л.П., Царегородцев Г.І., Чикін С.Я., Шкляр Б.С., ін.), техніці (Галактіонов О.І., Сверчкова Р.Т., ін.), педагогіці (Ануфрієв О.Ф., Іванов А.В., Костроміна С.М., Краснорядцева О.М., ін.), психології (Ануфрієв О.Ф., Бадалова М.В., Костроміна С.М., Локалова Н.П., Роговін М.С., Смекал В., Шванцара Й., ін.) тощо. Однак проблематика особливостей діагностичного мислення психолога та його становлення в період професійного навчання залишається недостатньо розробленою.

Мета статті полягає у висвітленні специфіки та характеристик діагностичного мислення психолога-практика.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Особливості діагностичного мислення визначаються специфікою діагностики як виду пізнання. Діагностика в загальному вигляді розглядається [2; 10] як особливий вид пізнання, як діяльність розпізнавання на відміну від наукового пізнання, з однієї сторони, та від впізнавання, з іншої. Найпростішим актом пізнання є, зрозуміло, впізнавання, яке обмежується відтворенням цілісного образу об'єкта за однією (кількома) ознаками і стосується сфери чуттєвого емпіричного пізнання. Розпізнавання складніший процес, пов'язаний із встановленням на основі обмеженої кількості зовнішніх ознак явища його структури, змісту, причин та динаміки. Розпізнавання має певні спільні риси із науковим пізнанням (рух від явища до сутності, складність, ін.), однак не тотожне йому. Наукове пізнання як евристична дослідницька діяльність спрямована на отримання нового знання, а розпізнавання не має такої мети.

Розпізнавання являє собою особливу сферу людської діяльності, до специфічних особливостей якої відносяться [2] наступні:

- В процесі діагностики здійснюється визначення стану одиничного об'єкту. Розпізнавання стану одиничного об'єкту відбувається на основі знання про загальне, при цьому, знаючи загальне про відповідний клас предметів, суб'єкт діяльності в той же час не знає даного предмету свого дослідження. Крім того, діагноз завжди співставляє виявлений стан з нормою, еталоном і базується на знанні останнього.

- Складність діагностичної діяльності обумовлюється неоднозначною відповідністю між набором ознак (симптомів) та причинами, що їх викликають.

- Як практична діяльність діагностика здійснюється з метою перетворення реального стану об'єкта: прогноз, підтримання системи в стані нормального функціонування або повернення до цього стану. Отже, діагностика передбачає і практичні дії щодо управління системою.

Діагностика як діяльність має специфіку в різних професійних сферах (медична, технічна, педагогічна, психологічна діагностика, тощо). На необхідності врахування особливостей психологічної діагностики порівняно з іншими її видами наголошував ще Л.С.Виготський [8].

Із визнанням унікальності психодіагностичного способу пізнання, специфіки психодіагностичного мислення пов'язаний один із підходів до розуміння сутності психодіагностики як науки. При цьому психодіагностика визначається як особлива форма мислення спеціаліста, який іде від відомих закономірностей до індивідуальних особливостей цілісної особистості [13, 13; 14, 55].

Професійна специфіка мислення психолога-діагноста зумовлена, перш за все, змістовими особливостями психодіагностичної діяльності: одночасним розв'язанням соціальних завдань, етичних, моральних та власне психологічних (отримання достовірної психологічної інформації та встановлення психологічного діагнозу). Узагальнено психодіагностичне завдання постає як сукупність відомостей про стан обстежуваного із зазначенням його бажаного стану, що приймається за норму, та поставленої мети встановлення діагнозу у випадку реального та передбачуваного відхилення стану від нормального [2]. Специфіка умов психодіагностичного завдання полягає в тому, що вони не задані явно і в повному обсязі на початку розв'язання завдання, вони встановлюються психологом в процесі розв'язання. У зв'язку із цим психодіагностичне завдання не є чисто логічним [9].

Згідно з основами класифікації завдань, прийнятими в психології мислення, психодіагностичні завдання за метою мисленнєвої діяльності відносяться до завдань на розпізнавання; за критерієм достатності інформації, що міститься в умовах, вони трансформуються по мірі просування діагностичного пошуку із екстраполяційних у інтраполяційні;

за критерієм поінформованості того, хто розв'язує, психодіагностичні завдання відносяться до завдань, де фактори задані своїми імовірнісними характеристиками; за складністю причинно-наслідкових зв'язків можуть бути простими та складними (із багаторівневою ієрархією кількох взаємозв'язаних детермінант) [6; 9]. Розглядаючи психодіагностичні завдання як завдання з великою кількістю змінних (які необхідно враховувати або ігнорувати у відповіді на конкретне питання), Г.С.Абрамова [1] визначає вибір змінних, його обґрунтування психологом як момент його особистої відповідальності в розв'язанні психодіагностичного завдання. Здійснюючи вибір, психолог має справу зі своїм діагностичним мисленням, де необхідно обґрунтовувати зміст цих змінних, орієнтуючись на психічну реальність як цілісний предмет.

Специфіка діагностичних завдань в різних сферах реалізації психодіагностики (в системі освіти, соціальної роботи, в економічній сфері, тощо) інтегрує з часом уявлення щодо типових явищ, характерних для певної сфери, та їх психологічних причин, сприяючи розумінню поведінки людини, наприклад, дитини в системі освітніх закладів. Ці особливості діагностичних завдань зумовлюють особливості діагностичного мислення психолога.

Діагностичне мислення в широкому сенсі визначається як специфіка розумової діяльності спеціаліста, яка забезпечує ефективне використання даних теорії та особистого досвіду для розв'язання діагностичних завдань. Ядро такого мислення – здатність до логічної побудови синтетичної та динамічної картини проблеми, переходу від сприймання явища до відтворення його внутрішньої структури та розвитку [9].

Виходячи із такого визначення діагностичного мислення, можна зазначити, що професійна специфіка діагностичного мислення психолога зумовлюється особливістю системи знань, суб'єктивним досвідом фахівця та результатом діагностичного пізнання.

Змістові характеристики системи знань про об'єкт психодіагностики визначаються особливостями цього об'єкту. В працях ряду дослідників (Ануфрієв О.Ф., Блейхер В.М., Бурлачук Л.Ф., Войтко В.І., Гільбух Ю.З., Шванцара Й., ін.) розглядається складна ієрархічна будова об'єкту психодіагностики. Так, О.Ф.Ануфрієв [2] позначає два рівні цього об'єкту як феноменологічний та рівень причинних основ. Використовувана

психологом система знань про об'єкт діагностики, як зазначає С.М.Костроміна [9], по-перше, визначає рівні діагностичного мислення: феноменологічний (описовий, характеризує ознаки проблемної ситуації) та причинний (детермінуючий); по-друге, система знань визначає теоретичний конструкт рішення, що відображує наукові погляди в поясненні взаємозв'язку зовнішнє – внутрішнє.

Дослідження С.М.Костроміної [9] психодіагностичної діяльності практичного психолога в системі освіти засвідчує, що теоретичний конструкт діагностичної діяльності психологів є структурним утворенням, що включає в себе базовий та оперативний рівні. В першому зберігаються стійкі, закономірні та узагальнені уявлення щодо феноменологічних та психологічних змінних, які мають типовий характер. Оперативний рівень характеризує елементи, які формуються внаслідок діагностичної діяльності та включають нові, такі що відкриваються, причинно-наслідкові взаємозв'язки, особливості впливу умов життєдіяльності на навчання, виховання учнів, тощо. Наповнюючись конкретним змістом в процесі розв'язання діагностичного завдання, оперативний рівень постійно взаємодіє із базовим, поглиблюючи, уточнюючи його по мірі накопичення діагностичного досвіду. В цьому випадку оперативний рівень суб'єктивного досвіду грає роль специфічного імперативу, який дозволяє психологу розвивати діагностичне мислення. Навіть у випадку відсутності необхідних психологічних знань для успішної постановки діагнозу, практика розв'язання психодіагностичних завдань і, відповідно, оперативна структура суб'єктивного досвіду дозволяє психологу поступово пізнавати логіку розподілу об'єктивних причинно-наслідкових зв'язків, підвищуючи ефективність психодіагностичного процесу.

Особливості результату діагностичного пізнання, які визначають специфіку діагностичного мислення, полягають в тому, що в психодіагностиці результат виражається не тільки у визначенні причинно-наслідкових відносин (симптом – причина), а й встановленні структурних особливостей, специфіки функціонування ознак психіки, їх взаємозв'язків в системі, що регулює поведінку людини.

Основними характеристиками діагностичного мислення психолога (на основі узагальнення літературних джерел [2; 3; 4; 9; 11; 13; 15]) можна визначити наступні: просторовість, диференційованість-інтегрованість,

системність, логіко-каузальність, проспективність, рішучість, гнучкість, самостійність, критичність, адекватність, селективність, оперативність, економічність. Враховуючи особливості змістових характеристик психодіагностичної діяльності, до цього переліку слід ще додати глибинність мислення.

Ієрархічна будова об'єкту психодіагностики зумовлює необхідність становлення просторового мислення психодіагноста. Просторовість мислення дозволяє психологу здійснювати гнучкий міжрівневий перехід від аналізу зовнішніх проявів (феноменологічний рівень) до пошуку та відбору відповідних психологічних причин (рівень причинних основ) та обернено.

Сформованість мислення як диференційовано-інтегрованого визначається, зокрема, через стійкість та узагальненість мисленневих операцій, пов'язаних із здійсненням просторових перетворень і аналізом та синтезом психологічних знань про зовнішні прояви і внутрішні причини певного явища. Інтегративні процеси діагностичного мислення психолога спрямовані перш за все на відбір та актуалізацію необхідних професійних знань, співвіднесення відібраного психологічного змісту із різноманітними формами його феноменологічного прояву і оцінку його як можливої причини конкретного психологічного явища та співвіднесення отриманих діагностичних результатів із вихідними, заданими ознаками об'єкту психодіагностики.

Системність мислення надає психологу можливість системно підходити до об'єкту психодіагностики. Формування системного мислення пов'язане із уявленнями про багатовимірність буття та необхідність відображення різних сторін досліджуваного об'єкту. Стосовно психодіагностичного обстеження це означає, що методологічна настанова психолога містить спрямованість на дослідження явища в його цілісності, багатогранності та багатовимірності. Характеристика мислення як логіко-каузального обумовлена настановою психолога на пізнання причин розв'язуваної проблеми керуючись знаннями про множинність та різну детермінованість ієрархічно організованих складових об'єкту психодіагностики.

Глибина мислення психолога передбачає глибинність мисленневих рішень, що визначається ступенем проникнення у сутність явищ та має

прояв у вибірковому вияві суттєвих властивостей, зв'язків та відношень, розкритті причин явищ та передбаченні наслідків. Доречно у зв'язку з цим пригадати думку Л.С.Виготського про те, що в діагностиці розвитку завдання дослідника полягає не тільки у встановленні відомих симптомів та групуванні явищ за їх зовнішніми, подібними рисами, а виключно в тому, щоб за допомогою мисленнєвої обробки цих зовнішніх даних проникнути у внутрішню сутність процесів розвитку [8, 303].

Перспективність мислення психолога-діагноста передбачає усвідомлення плану дії та здатність визначати перспективи розвитку об'єкту психодіагностики.

Для ефективного розв'язання психодіагностичних завдань необхідні також такі якості діагностичного мислення психолога, як самостійність, рішучість, гнучкість, критичність, адекватність, селективність. Самостійність є якістю мислення, що дозволяє психологу побачити (поставити) нову проблему та розв'язати її власними силами. Для психодіагноста самостійність мислення має особливе значення, враховуючи широту та багатоаспектність його комунікативного простору. Кожний, хто взаємодіє із психодіагностом (замовник, обстежуваний, колеги, ін.) здійснює на нього вплив, який має різні цілі. Так, до сприятливих умов прояву ефекту упередженості психодіагноста М.М.Обозов [7] відносить, зокрема, наступні: по-перше, коли психодіагностика відбувається на прохання друзів, родичів або ж психодіагност і обстежуваний добре знайомі; по-друге, коли є, як здається, очевидна ясність щодо предмету діагностики із попередньої інформації, чиїхось настанов чи авторитетних думок. Збереження власної позиції, настійливість в її розвитку визначаються здатністю психолога орієнтуватися на власні бачення психодіагностичної ситуації та діагностичні гіпотези. Разом із тим, як зауважує В.Міхал [15], стійка затримка психолога на власній попередній думці, власних очікуваннях та позиції теж може зумовлювати помилки діагностичного висновку. Психолог не повинен фіксуватися тільки на своїх переконаннях і поглядах, та має бути здатним змінювати напрям діагностичного пошуку, коли факти суперечать його думці. Саме критичність мислення дозволяє психодіагносту здійснювати оцінку результатів мисленнєвої діяльності; ця характеристика мислення пов'язана із врахуванням (не ігноруванням)

фактів, що суперечать діагностичній гіпотезі, із критичним ставленням психодіагноста до своїх висновків. Рішучість мислення проявляється в здатності психолога до активних дій в умовах постійної неповноти інформації (оскільки більшість діагностичних висновків спочатку мають імовірнісний характер, необхідна здатність оперативно приймати найбільш обґрунтоване, оптимальне рішення). Важливість цієї характеристики мислення психодіагноста підтверджується, зокрема, встановленою в дослідженні О.В.Юдіної [16] залежністю: неефективним психодіагностам необхідна надмірна інформація для прийняття відповідальності за наступний результат. Ефективне розв'язання психодіагностичного завдання передбачає також здатність психолога змінювати аспекти розгляду явищ, готовність застосовувати наявний об'єм знань в різних варіантах, здатність змінювати шлях розв'язання завдання, свої міркування у зв'язку з новими даними, які з'явилися; активне переструктурування вихідних даних і розуміння їх відносності, тобто гнучкість мислення. Ця характеристика мислення забезпечує відкритість психолога для отримання нових, додаткових даних, що суттєво допомагає протистояти професійним стереотипам та швидко орієнтуватися в напрямі діагностичного пошуку, якщо попередні припущення виявилися невірними. Селективність мислення психодіагноста передбачає вибірковість в аналізі ситуації, використовуваних способах розв'язання, відтворенні знань в умовах контексту.

Серед швидкісних характеристик діагностичного мислення слід особливо відзначити оперативність та економічність. Оперативність мислення передбачає здатність психолога до швидкої активізації наявної системи знань та вмінь для розв'язання психодіагностичного завдання. Економічність мислення визначає здатність використовувати оптимальну кількість логічних ходів (міркувань) при розв'язанні конкретного психодіагностичного завдання.

Дослідження свідчать [3; 9], що частими помилками при розв'язанні психодіагностичного завдання спеціалістом є:

- невірне розчленування проблемної ситуації на суттєві та другорядні ознаки; ігнорування цілісної картини, однобоке бачення проблемної ситуації;

- відсутність або мала кількість діагностичних гіпотез, невміння проранжувати сформульовані гіпотези за ступенем їх імовірності;
- змішування елементів феноменологічного та причинного рівнів при висуненні гіпотез;
- стереотипність дій і, як наслідок, вибір помилкового шляху на перших етапах діагностичного процесу; застрягання на певному напрямі, що звужує коло діагностичного пошуку;
- заміна правильних гіпотез на хибні в подальшому діагностичному пошуку внаслідок:
 - надмірної деталізації перевірюваних припущень;
 - невірною узагальнення діагностичних фактів;
 - аморфності психологічних знань, в результаті чого діагностичні дані сприймаються як розрізнені та не пов'язані між собою факти.

З точки зору характеристик мислення мова іде про вузькість, стереотипність, ригідність, відсутність гнучкості діагностичного мислення, не сформованість мислення як просторового та системного. Отже, необхідний цілеспрямований розвиток діагностичного мислення в системі професійної підготовки психологів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, специфіка діагностичного мислення психолога-практика визначається:

- особливостями об'єкту психодіагностики, перш за все, його складною ієрархічною будовою;
- специфікою психодіагностичних завдань, їх структурно-змістовими характеристиками, особливостями в різних сферах реалізації психодіагностики;
 - результатом психодіагностичного пізнання;
 - системою знань психолога щодо об'єкту діагностики, суб'єктивним досвідом розв'язання психодіагностичних завдань.

Перспективою подальшого дослідження є визначення психолого-педагогічних умов та шляхів формування діагностичного мислення студентів-психологів в процесі фахової підготовки.

Л і т е р а т у р а

1. Абрамова Г.С. Психологическое консультирование – Москва: Академия, 2001.

2. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. – Москва: «Ось -89», 2006.
3. Ануфриев А.Ф. Решение диагностических задач практическим психологом в системе образования / А.Ф.Ануфриев, С.Н.Костромина // Вопросы психологии. – 2000. – №6.
4. Бадалова М.В. Деякі особливості інтелектуальної готовності психолога-консультанта до вирішення консультативних завдань // Проблеми загальної та педагогічної психології / За ред. Максименка С.Д. / Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка. – Т.4, ч.4. – Київ: 2002.
5. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – Москва: Флинта: Наука, 1998.
6. Бусарова О.Р. Психологический анализ решения диагностических задач (на материале консультирования подростков): автореф. дис.... канд. психол. наук/ О.Р.Бусарова. – Москва: 2000.
7. Вопросы практической психодиагностики и консультирования в вузе / Под ред. Н.Н.Обозова. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984.
8. Выготский Л.С. Диагностика развития и педологическая клиника трудного детства. – Собр. сочинений. – Т.5. – Москва: Педагогика, 1983.
9. Костромина С.Н. Структурно-функциональная организация психодиагностической деятельности специалистов образования: дис... доктора психол. наук: 19.00.07. – Санкт-Петербург: 2008.
10. Краснорядцева О.М. Особенности профессионального мышления в условиях психодиагностической деятельности. – Барнаул: Изд-во БГПУ, 1998.
11. Локалова Н.П. Специфика профессионального мышления психологов и пути его формирования у студентов // Вестник НГОПУ им.М.А.Шолохова. Серия: Психология. – 2005. – № 3.
12. Пов'язкель Н.І. Методологічні засади і технологічний простір становлення професійного мислення майбутніх психологів-практиків // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2007. – № 17 (41). – Ч.1.
13. Психодиагностика: Конспект лекций /Сост. С.Т.Посохова. – Москва: ООО «Изд-во АСТ», Санкт-Петербург: ООО «Сова», 2004.
14. Рабочая книга практического психолога: Пособие для специалистов, работающих с персоналом / Под ред. А.А.Бодалева, А.А.Деркача, Л.Г.Лаптева. – Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2001.
15. Шванцара Й. и кол. Диагностика психического развития. – Прага: Авиценум, 1978.

16. Юдина Е.В. Соотношение личностных качеств практического психолога и эффективности диагностической деятельности: автореф. дис... канд. психол. наук. – Москва: 2001.

T. Bushuyeva. Professional features of the diagnostic thinking of psychologist.

The problem of essence, specific, descriptions of the diagnostic thinking of psychologist is examined in the article. The features of the diagnostic thinking, conditioned by the professional features of activity of psychologist, are determined.

Key words: diagnostic thinking of psychologist, description of the diagnostic thinking, object of diagnostics, psychodiagnostics task, results of diagnostic cognition.

УДК 159.922.27

В. П. Кутіщенко

ІНТИМНІСТЬ ЯК ФОРМА САМОПІЗНАННЯ ТА ПІЗНАННЯ ІНШОЇ ЛЮДИНИ

У статті висвітлено особливості інтимної взаємодії між людьми як найбільш значущої для їхнього особистісного розвитку форми самопізнання та пізнання партнерів по спілкуванню.

Ключові слова: інтимність, пікові переживання, особистісна зрілість, дружба, любов, самоактуалізація, самопізнання.

Постановка проблеми. Проблеми міжособистісного спілкування уже багато років не тільки не втрачають своєї актуальності, але й стають все більш важливими для соціальних об'єднань і окремої особистості. Спілкування є однією з найвагоміших людських цінностей. Постійний процес своєрідної психологічної взаємодії в суспільстві веде за собою виникнення якихось певних форм спілкування, відносин, формування загальних цінностей. У цьому контексті найбільший потенціал для розвитку особистості має інтимне міжособистісне спілкування. До проблеми інтимних взаємовідносин зверталися ряд психологів, таких як Е. Еріксон, Т. Парсонс, Е. Фромм, О. Бодальов, Л.Гозман, В. Куніцина, І. Кон, В. Сафонов, Т.Скрипкіна та інші. Однак, проблема інтимного спілкування та його впливу на особистість залишається не достатньо